

EUSKAL-IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN

**(Azken Begiraldi Orokor Bat)
(II)**

Aztertutako Larrukietan Agertu Zaizkigun Doneen Izenak

Oroituko da seguruaski, nere lan aspergarriok irakurzeko pazientzirik aski izan duan irakurlea, amaitua dutala Kukulla'ko Donemillian'en Lekaidetxeko VIII eta IX mendeko larrukien azterketa. Eta, ainzuzen, azkeneko "Euskera-zaintza"n larruki oiei emandako lenen begiraldi orrokorrean, larruki oietan agertzen dan -agian obeto esateko-, agertzen ez dan "H" izkiaz mintzatu nintzala. Eta gaurko utzi nuala, larruki oiek damaizkiguten Doneen ikerketa.

Done oien berri, urtez-urte larruki oietan agertu ala ematea pentsatu nuan aurrena, baiñan, gero, alfabet'era erabailtzea egokiagoa iduritu zait. Done bakoitzaren alboan esanen dut zer urteko dokumentuetan agertzen dan.

Larruki bat bakarra dugu VIII mendekoa. Aski zarra, bera; 759'garren urteko jorraillaren 24'ekoa. Gaur Burgosiko Errioxa'n dagoan eta orduan Autrigoitarren lurraldea zan Pedroso'ko lekaimetaz mintzatzen zaigu, eta 4 dira ematen dizkigun Done-izenak, Trinitatea aipatzeaz gaiñera: Mikel, Kepa, Paul eta Prudentzio.

Geiago dira IX mendeko larrukiak: 16. Eta amasei oietatik 4, IX mende orren lenen erdikoak. 12 berriz bigarrenekoak. Ez da arritzekoa urteen bidetik zenbat eta geiago gugana urbidu dokumentuak ere orduan da ugariagoak izatea.

*

Kukulla'ko dokumentuak aztertzeko, 1.979'an Balentzi'n Antonio Ubieta Arteta'k argira emandako "Cartulario de San Millán de la Cogolla" erabili dit nik. Jakiña da dukumentu oiek bi "becerro" edo zekor-laruzko-liburu ezberdiñetan idatzirik gorde izan zirala mendeak-zear. Bati, "Becerro Galicano" esan oi zaio. "Becerro Gótico", berriz bestea-ri. Azkeneko au galdua da, baiñan zorionez Kukulla'ko Donemillan'en Beeko Lekaidetxean aurkitzen da XVIII

mendean egindako kopi bat. "Colección Minguela" esan oi zaio batere arrazoirik gabe kopi orri: soilki izen ortako edestilari batek gure mende onen asieran bere lanetarako erabili zualako. Lucjano Serrano'k 1930'ean argitaratu zuan "Colección Mingela" ori. Ez dirudi Mingela'ren Bilduma ortan "Bezerro" Gotiar artako dokumentu guztjak daudenik; ez onen dira beintzat bertan aurkitzen "Bezerro" Galitarrak dakarzkian batzuk.

VIII eta IX mendeko larruki auek aipatzen dituzten leku, eliz, eta lekaidetxe guztiak, Autrigoitarren lurraldean daude: Bureba'n, Burgos'ko Errioxa'n, Miranda-aldean, Baldegobi edo Gobiaran'en, Losa eta Mena izeneko arantetan, eta baita gaur-egungo Euzkadi'n ere: Gobiaran'en —esan dugun lez—, Aiala'n eta Zigoiti'n: Bijkai'ko muga-mugan.

Asi dezagun, ordea, antziñate artako gure Asabek omendu oi zituzten Doneen zerrenda:

***

- 01 — AZISKLO: (871. Egunaren eta illaren aipurik gabe), (4-VII-¿872?)
- 02 — AGATA, (13-111-863), (871), (4-VII-¿872?).
- 03 — ANDER, (11-XI-807), (15-111-863), (29-V-873).
- 04 — ADRIAN, (4-VII-¿872?).
- 05 — BABILA, (871).
- 06 — BARTOLOME, (4-VII-¿872?).
- 06 — KAPRASIO, (856?), (1-V-867).
- 07 - ZIPRIANO, (15-111-863), (871).
- 08 — KRISTOBAL, (15-111-863), (871).
- 09 — DOROTEA, (871).
- 10 — EMETERIO ta ZELEDONIO, (15-IX-800), (11-XI-807), (¿828?), (¿856?), (871), (C.884).
- 11 — MILLAN, (18-IV-873).
- 12 — EUFEMI, (871).
- 13 — EUGENI, (871).
- 14 — FABIO, (864).
- 15 — FELIZES, (11-XI-807), (15-111-863), (864), (869), (871), (4-VII-¿872?), (18-IV-873).
- 16 — FELIX NOLATARRA, (4-VII-872).
- 17 — FRUKTUOSO, (871).
- 18 — IAKOBA (864) + (871)
- 19 — ION, (15-111-863), (15-III-863), (864), (1-V-867), (4-VII-¿872?) (072?), (4-VII-¿872?).
- 20 — ILDEFONSO, (871).
- 21 — IULIAÑ eta BASELISA, (864), (4-VII-¿872?), (4-VII-(¿872?).
- 22 — IUSTA eta RUFINA, (864),+ (4-VII-¿872?) + (4-VII-(¿872?) +
- 23 — IUSTO, (871), (¿872?).
- 24 — IUSTO eta PASTOR, (1-V-867).
- 25 — KEPA, (4-VII-(¿872?), (¿872?).
- 26 — KEPA eta PAUL, (24-IV-759), (864).
- 27 — LORENTZO, (29-V-873).
- 26 — MAKABETARRAK, (871).
- 28 — MAMES, (1-V-867), (871), (18-IV-873), (29-V-873).
- 29 — MIREN, (15-111-863), (864), (869), (871), (4-VII-¿872?), (4-VII-¿872?), (29-V-873).

- 30 — MARTIN, (15-X-800), (864), (871), (4-VII-¿872?), (4-VII-¿872?), (4-VII-¿87 ?), (¿872?), (18-IV-873), (29-V-873), (4-VII-¿872?).
- 31 — MIKEL, (24-IV-759), (15-111-863), (864), (869), (29-V-873).
- 33 — PELAJIO, (15-111-863).
- 34 — PRUDEN LIO, (24-IV-759).
- 35 — KIRIKO, (4-VII-(¿872?).
- 36 — ERROMAN, (15-IX-800), (864), (871), (4-VII-(¿872?), (4-VII-¿875?).
- 37 — SALBATORE, (871).
- 38 — GURUTZE DONEA, (15-111-863, (869), (871).
- 39 — SATURNINO, (15-111-863), (84-VII-¿872?).
- 40 — ESTEBAN, (15-IX-800), (¿872?), (18-IV-873).
- 41 — TEODOSIA, (18-VII-873).
- 42 — BIXENTE, (864), (871).
- 43 — BIXENTE eta LETO, (864), (4-VII-¿872?), (4-VII-(¿872?).

Orra or euskaldun autrigoitarrek VIII eta IX mendeetan omentzen zituzten Doneak. Oiek izan ziran Jainkoaren aurrean gura Asaba aien arartekoak.

Guri, orain, Euskalerrri zar artara kulturaren aizeek nondik jotzen zuten jakiteko balioko digute. Baiñan gogoan ongj gorde bear dugun gauza da Euskalerrri Zar eta Zabal aren baztarrik sarkaldekoienean zegoala Autrigonia, eta an bizi ziran euskaldun aiek, eguerdiko eguzkiari aurpegi eman ez Arabitar musulmanekin negua amaitu bezain laister ia urtero borrokan ibilli bear izaten zutela, eta eguzkiaren eguneko azkenprintzei begira berriz, odolez eta oldozkeraz Bisigotak ziran Asturitar kristauen aurka ere guduan majz aski.

Oka-Mendietatik aruntz oro zan IX mendean musulmana: "Al cumplirse el siglo de la conquista, la inmensa mayoría de la población hispanovisigótica había abrazado el islam" (J. M. Ruiz Asencio: "Diccionario de Historia de la Iglesia Española", III, 1747)

Gelditzen ziran oraindik an kristau taldetxo batzuk, urietan batez ere. "Mozarabes" esan oi zaie, "mozarab" itzak arabieraz "arabitarre" esan nai ornen dualako. Gutxiengo nimiño bat besterik ez ziran: ugartetxo kristauak, zearo itxaso musulman bihurturik zegoan Españi artan, baiñan kultura aundi-koak, sinispen zintzokoak eta kristau-barne-bizitza sendokoak. Ez zuten musulmanen artean eskubide askorik izan, bai ordea beren sinispidea gorde aal izatekoa. Ala izan zan ain bizkorra aien artean lekaidetza. "Abundaron las comunidades monásticas en la España musulmana. En los alrededores de Córdoba ilegaron a existir más de 15 monasterios. Algunos gozaron de gran fama entre los musulmanes" (id. ib). Orrela sortu aal izan zuten, mozarabitar aiek, beren liturgi eder oparoa.

Sarkaldean, Asturietako Bisigotiar kristauekin egiten zuten muga —¿nun?-Autrigoni'ko euskaldunek. Ez, noski muga paketsua. Asturitarrek, Toledo'ko Bisigoten endakoak ziralarik, aien oiturak gorde zituzten bezala, era ber-bearean gorde bait zuten aien euskaldunen aurkako gorrotoa.

Oka-Mendietako muga, eta Bureba'n bertan urtero arabitar musulmanekin borrokan, eta sarkaldean Asturietako Bisigotiar kristauekin pake aundirik ez..., izan zan noski nolabaitekoa euskaldun Autrigoitarren biziera.

Kristauak ote ziran Autrigoni'ko euskaldun aiek? Bai. Ezpairik gabe, bai. Argi uzten digute ori IX mendeko larruki auek eta VIII'eko bakar arek. Gaiñera, larruki oiek, Autrigoni'ko euskaldunen kristautasuna bizitzeko eraren berri ere badamaigute. Eta au da, ainzuzen, eman dezaiguketzen ziturik ederrena.

Kristausuna bizitzeko era ori, ¿nondik ote zuten etorria? Egoaldeko mozarabeengandik? Azkarregi da IX mendea, eta zer esanik ez VIIIa, Autrigoni'ko kristaukera aiengandik etorria izateko. Ez zegoan oraindik mozarabitarren liturgia beraien artean ero erabat tajutua. Ezta, ondorioz, liturgi artako donetegia ere: "Para encontrar calendarios propiamente hispanos se ha de pasar a los siglos X y XI" (J. Vives, "Dic. Hist. Igl. Esp." II, 1325). Gure Dokumentuak berriz leenagokoak dira: VIII eta IX mendekoak.

Gaiñera, kalendarario oietatik garrantzitsuenak, non eta Euskalerra Zarrean izan ziran eratuak: Bat, Albelda (Arbelda?)'ko lekaidetxean; X mendeko "Calendarium Vigilium" esan oi zaiona. Bestea, Kukulla'ko Donemilian'en Lekaidetxean, 994'ean. Beste lau Kukulla'ko lekaidetxearekin arremen aundiak izan zituan Silosikoan, 1039, 1057, 2171 eta 2169'an. (J. M. Ruiz Ascencio, "Dic. His. Igl. Esp." III, 1747).

Gaiñera, mozarabeak ere Bisigotiarrek ziran-da, ez dirudi garai artako euskaldunekin arremen aundirik izan zutenik.

Ñondik, bá, etorri ote zitzairen Autrigotarrei VIII eta IX mendeetan erabili zuten kristautasuna bizitzeko era? Toledo'ko Bisigotiarrengandik? Asturietakoengandik? Iparraldeko frankiarrengandik? Araba'n, Arrazua-Ubarrundi'ko Aldayeta'n, Karistiarren lurrian, baiña Autrigoni'ko mugatik ez urruti aurkitu dan illobi-kopuru txit ugariak adierazten digunez, euskaldunak VI eta VII mendeetan eta VIII'aren astapenean egoaldeko jendeekin baiña Auñamendiz aruntzko iparraldekoekin askoz arremen geiago izan zuten. Illobitegi ortan orain arte argitaratu diran obietan —eta beste asko dira oraindik lurpean eta Zadorra'ren aintzirako urpean jarraitzen dutenak—, ez da Bisigota izan daitekeanik ezer aurkitu.

Arrazoi aundiz idatzi du illobitegi orren azterketen zuzendari dan A. Azkarate Garay-Olaun'ek: Aldayeta'ko obi oiek eta Zadorra'ren aintzirako uren azpian gelditzen diran beste "eundakek", "reflejan unas relaciones entre ambos lados de los Pirineos muy superiores a los que ha admitido tradicionalmente la historiografía española y a las que han imaginado, incluso, autores tan cualificados en este tema como E. James o M. Rouche".

Dana da Aldayeta'n iparraldetarra; akitaniarra bereiziki. Eta dana da iparraldekoa, Ñaparroa'ko Iruñatik ez urruti, Buzaga'n agertu-berria dan illobitegian ere. Guri ordea, emen, Aldayeta zaigu bereiziki aipagarria, gure larrukiok damaizkiguten lurralde batzuetatik oso urbil aurkitzen dalako. Ain zuzen larruki auetako bat, danetan garrantzitsuena, Okoizta (orain Akosta)'ko lekaidetxe arburuzkoa da. Akosta, gaurgaur arte euskalduna izan dan Zigoiti'n dago. Txit urbil, noski, berak ere ia orain arte euskaldun iraun duan Aldayeta'ko lurraldetik.

Ikus nola amaitzen duan Azkarate'k bere lan ederra: "Siendo, como fueron, los vascones 'la fer de lance' del poder aquitano, ¿no resulta elocuente que sea tan alto el número de armas recuperado (en Aldayeta), y que los hallazgos a los que nos referimos se ubiquen precisamente en la Vasconia peninsular, y que todo ello, sin embargo, esté armónicamente integrado en un contexto cultural que nos remite de manera inequívoca al norte de los Pirineos"? (ib. 176).

Nondik etorri ote zitzairen bá Autrigoni'ko euskaldunak, VIII eta IX mendeetako larruki auetan ain bizkorra agertzen duten kristaukera sendo garbia?

Orixe da, ainzuzen, larruki oiek damaizkiguten Doneei galdetu nai dieguna.

So dagoigun berrero eman-berri dugun done-zerrendari. Done oiek, ia da-

nak, Bisigotiarren santutegikoak dira. Baiñan oietako askok ez digute gure galdeari erantzuteko balio. Eliz Osoko Liturgian gurtzen ziran Doneak bait dira!

—Ala, adibidez, zerrendako Apostoluak: Ander, Bartolome, Jakoba, Jon, Paul eta Kepa. Oiek ez dira Bisigotiarren liturgiko Doneak! Ezta Jon Done Batailaria ere!

Bi larrukitan agertzean zaigu Jakoba edo SANTIAGO Donearen izena, bi leku ezberdiñetan omendua. Agertu ere, aski goiz agertzen zaigu gaiñera: IX mende onen 864'ean eta 871'an. Orrek, baliozko zerbait agertu nai digu. Konpostela'rako erromesketak baiño leenagokoa dala Euskalerrian Santiago'renganako jainera.

—Berdin, naiz Apostuluak izan ez, oso zarrak eta txit ezagunak ziralako, Zipriano, Kristobal, Lorentzo, Martin, Esteban, Bixente, Ageda eta Saturnino. Gauza bera esan daiteke Kapadozi'ko Donemames martiriari'az ere; izugarriko arrakasta izan bai zuan Sarkaldeko kristaudian ere, erdiaro garaieko denboretan, agian bere aberkide Basilio ta Gregorio "Aita Kapadoziarrek" aren omenez egindako sermoiei eskerrak.

—Zer esanik ez, Salvatore Deunari, Gurutze Doneari, Mikel Goiaingeruari eta Miren Josu'ren Ama Neskutsari dagokienez. Auek danak Eliz Guztiak goresten zituan Doneak bait dira.

Zerbait esan nai nuke Done oietako batzuei-buruz:

Miren Neskutsa 7 larrukitan agertzen zaigu:

863'ko epaillaren 15'ekoan: "Trado corpus et animam meam ad atrium Sancti Felicis... et Santa Maria" (sic): "Nere burua, gorputz eta anima, Donefelices eta Miren Donearen Lekaidetxeari damaiot".

864'ko batean: "Facio donationem ad atrium Sanctissimi Felicis et ... Sancte Marie" (sic): "Emaizta au dagiot Felices txit Deunaren ... eta Miren Donearen lekaidetxeari".

869 beste batean: "Dono ad Sancti Felicis ... et Sancta Maria": "Felices eta Miren Donearen (lekaidetxeari) damaiot".

871'koan: "Dedimus Sancta Maria de Foce de Arganzone": "Eman diogu Argantzongo arrarte-bideko Miren Donearen elizari..." (Gaur, "foz" edo arrarte orri, "Las Conchas de Arganzón" esan oi zaio. Gazteizitik egoaldera 16 kilometrorra dago. Arrarte ori-zear, la bata bestearen gaiñean, Gaztela'rako kamio zabala, Zadorra ibaia, eta RENFE'ren burnibidea).

872'koak daitezkean Uztaillaren 4'ekoak, iru larruki ditugu. Oietako batean bi aldiz dagerkigu Miren Donearen izena:

Aurrenekoan: "Sancta Marja de Govia cum suas hereditates": "Gobia'ko Miren Donea bere ontasun guztiekin".

Bigarrean: "VI eras salsas in Sancta Maria de Rusion": "6 gatza-larrain Rusionigo Miren Donean". Emen, "Miren Donea", toki-;zen bezala datorkigu.

873'ko orrillaren 29'koan: "Sancta Maria de Fresnu": "Fresnu'ko (¿Lizarra'ko?) Miren Donea". Emen, berriz, "Miren Donea" lekaidetxe baten izena da.

Miren Doneaz esan dugun gauza bera esan bear dugu Martiri Makabetar, Mikel Goiaingeru eta Gurutze ta Salvatore Doneetaz: Eliz Orokorren doneak dirala. Makabetarrak gaiñera Galietan omenduagoak izan ziran Ispanietan baiño. IV mendean bazuten Lyon'en eliz bikain bat: Onorlo inperatore zala, (395-423) Justo Donearen izena artu zuan Basilika, baiña len, ordura arte, Makabetarrei opaldurik egon zana: "précédément dédié aux Macchabées". Arriturik aipatzen ditu VI mendean Turena'ko Gregorio'k, Basilika artako atari aundi bikaiñak eta aien eusle ziran artzurizko zutabe zenbat'eziañak": "dont on

nous décrit les immenses portiques formés d'innombrables colonnes de marbre".

Ez dirudi, beraz, Anai Martiri Makabetarren eraspina Toledo'ko bisigotiarrengandik etorri zitzaigunik. Alderantziz, iparraldetikoa izan genduala ematen du.

Ezin izan dut Makabetarren izenik Bisigoten Donetegietan aurkitu. Gure larrukiotako batean Itun Zarreko anai martiri aien gorpuzkiñak aipatzen dira. Ainzuzen Mikel Goiaingeruaren erlikiak ere aipatzen dira gure larruki auetan. VIII mendeko artan adibidez; 759'n, VIII mendearen erdi-erdian, Tiron ibaiaren ibarrean, gaur Pedroso esaten zaion errian aurkitzen zan lekaimetxeko lekaime aiek, beren eliza "ex reliquias almi Dei arcangeli Micaeli et sanctorum apostolorum Petri et Pauli et sancti Prudencii", ots, "Mikel Jaïnkoaren Goiaingeru ospetsuaren, Kepa ta Paul Apostolu Doneen eta Prudetzio Donearen erliekiz" sagaraturik zeukatela, esaten bait digute.

¿Mikel Goiaingeruaren erliki ura zer izan zitekean? ¿Bere egaletako luma-
ren bat agian? Ez zaitetz isekalari agertu. Lekaime euskaldun aiek ez ziran zuk
uste bezain ifñoxoak-eta. Mikel nonbait agertu zala entzunik zeuden ordea
seguruaski, eta Agerpen ura gertatu ornen zan lekuko zerbait, —arkaitz baten
puxka bat?, elorri baten arbaztatxo bat? edo beste orrelako gauzatxoren
bat— berenganatua zuten-da, orri esaten zioten "reliquia Almi Dei arcangeli
Micaeli".

Zillegi bezait galde bat: Non gertatu ote zan Mikel Deunaren agerkunde
zalako ura? Euskaldunek birbiziko uste on aundia izan diote Aralar Mendiko
arzuloan Teodosio Goñi'ko Zalduna gaizkatzeko Mikel Doneak egin ornen
zuan agerketa ospetsu ari. Teodosio'ren kondaira batzuek VIII mendearen
asieran, Bitiza errege bisigotiarren garaiean (702-709), ipintzen dute Ara-
lar'ko Miken Deunaren agerkundea. Bi edo iru urte beranduxeago beste ba-
tzuek: Arabitarrak Españi'ra sartu ziran aroan. Arabitarrak, 711'ean sartu
ziran Españi'ra. Gure larruki au berriz 759'koa da, ots, 48 urte geroagokoa.
Aralariko agertaldi ura ote zeukaten lekaime aiek gogoan eta Aralariko ar-
tzulo artako arri-koxkor bati esaten ote zioten Mikel Goiaingeru Deunaren
erlikia?

Danadala, 873'ko orrillaren 29'ko larrukian ere agertzen zaizkigu Mikel
Goiaingeruaren erlikiak. Aralariko DONEMIKEL "in Excelsis"en oroipena ote
zan eun urte geroago ere Autrigoitar euskaldunen gogoan jarraitzen zuana?

Ordurako gure Asabek Mikel Deunari eraspen aundja ziotelako adigarri
dugu beintzat, Goiaingeru aren izena VIII eta IX mendeetako 17 larruki auetatik
bostetan alako eraspen aundiz aipaturik agertzea.

Done oiek kenduta ere, gelditzen zaigu oraindik Done-sail aski luze bat.
Baiña, oietatik ere, batzuk kendu bearrak ditugu. Eta, aurren-aurrena, Pru-
dentzio kalagurritarrak bere olerkietan abestu zituanak.

Itz bi esan bearko ditut Prudentzio onen aurkezpena egiteko. Euskotarra
zan. Kalagurri'n, gaurko Kalaorra'n, sendi kristau baten seme, IV mendean
jaioa. "Baskoia" beraz, Kalagurri izan bait zan erromatekoan, Baskoien uririk
nagusiena. Euskotarra izateaz gaiñera, euskalduna ere bai ote zan? Baleike. IV
mende artan, Oka Mendietatik Mediterran itxasoraiño insten bait zan Euskera,
eta ez aztu Baskoiak ere, gaurko Naparrak, Ibero Ibaia-beera Jalon ibaieraiño
insten zirala. Kristau zintzoa izan zan beintzat Prudentzio, eta lenen-lenen mai-
llako olerkaria. Garai artan onena. Bai beintzat olerkari kristauen artean. Nola-

ko Paulino Done bordeletarra eta onen maixu izandako Ausonio bera baiño obea.

405'an argitaratu zituan bere olerkiak. Danetan ezagutuena "Peristephanon" edo "Koroiaketa" izenekoa.

Izugarrja izan zan Prudentzio'ren itzala Kristaudiaren Sarkalde osoan, ots, latiñez itzegiten zuan lurralde guzian. Orregaitik, Bisigotak VI mendean Galjetatik Ispanjetara etorri aurretik ere, naitanaiez ziran ongi ezagunak Prudentzio euskotarraren olerkiak bere aberria zan Euskalerrj kristauean. Ala, Prudentzio'k goraiatzuten dituan Done oiek, naiz Bisigotiarren donetegian egon, .ez zjran Euskalerrira Españi'tik etorri. Izatekotan Euskalerritik joango ziran Españi'ra.

Ona, gure zerrendako Doneetatik Peristephanon poeman aurki dezazkegunak:

* * *

AZISKLO kordobatarra, Prudentzio'k, Kristaudiko urj aundietako martiriak goratzerakoan aipatua (Per. 4.18).

ZIPRIANO edo ZIPiRIO. Berdin au ere. Azisklo aipatzen duan aapaldi berea, gaiñera. (Per. 4.20).

KAPRASIO. Garona ibaiaren ertzean aurkitzen dan Agino'ko martiria. Gaur egun Agen esaten diote frantziarrek, erromatarrek —, Agiño agoskatzeko?— Aginno idatzi zuten unjarj.

EMETERIO ta ZELEDONIO. Olerki oso bat eskeiñi zien aien errikide Prudentzio'k bi martin auei: "Peristephanon"eko 4'garrena.

FELIX Geronatarra. Au ere Azisklo bezala, olerki bereko aapaldi polit batean aipatua (Per. 4, 29 eta 155)

FRUCTUOSO, III mendean Tarragona'ko gotzai jzan zan oni olerki oso bat opaldu zion. Poemaren VI'a.

JUSTO eta PASTOR, Complutum, orain Alcalá de Henares deritzan uriko martiriak. IV olerkiko 41'garren aapaldian abesten ditu gure olerkariak (Per. 4).

LORENTZO, agian jaiotzez eta baita amaren aldetik beintzat odolez ere uezsitarra jzan omen zan Diakono santu oni oso-osorik Peristephanon poemaren II olerkia eskeiñi zion Prudentzio'k.

ERROMAN. Poemaren IX olerki osoa idatzi zuan Prudentzio'k Done onentzako.

ESTEBAN. Izan zuan zer abesturik Prudentzio'k Kristaudiko lenen martinj onentzat ere (Per. II, 371).

BIXENTE. Diakono martiri onentzat poema artako V olerki osoa idatzi zuan Prudentzio'k. Ueszitarra zan Donebixente, euskotarra beraz eta baita euskalduna ere seguruaski. Ueska urj artan, XIV mendean ere, jitzegiten bait zan euskeraz!

Ez. Ez noski. Ez. Done oiek ez ziran Bisigotjarren liturgitj Euskalerrira etorri. Alderantziz, Euskalerritik joanik sartu ziran Bisigoten liturgira.

* * *

Beste zerbait esan bearrik ere badut Done oiei-buruz: la danak Euskalerrri Zar eta Zabala arekin zer-ikusirik izandakoak dirala:

Bixente, uezsitarra zan odolez, eta agian baita izkuntzaz ere. Donebalerio Zalduba'ko gotzaiak, berak "defectum linguae" edo "izketarako eragozpen" bat zualako sagaratu zuan diakono gure Bixente. "Defectum linguae" orj, ez zetorkion seguruaski españiarrek na; luketen bezala, mingain totelekoa izate-tik. III menda artan, ots, Gotzai baten eginkizunik garrantzitsuena erriari maixu

lez itzegitea zan aro artan, totela izan ba'litz Balerio, jez bait zan Zalduba bezalako urj nagusi bateko gotzai-aulkira jasoa izango!

Zaragoza'k, jZalduba'k!, III mendearen bigarren erdian, gain-gaiñean zeukan oraindik euskera. Sarkaldean 25 kilometrora zeuzkan Baskoiak Alagon'en eta Jalon ibaiaren ibarretan. Iparraldean, berriz, ez askoz urrutiago Ueszitarrak Alkubierre mendien maldetan.

Euskaldun asko zuan bezaz Balerio Zalduba'ko gotzai Doneak bere elizbarrutiaren barruan. Eta, bere artaldeko ardi euskaldun aiei ebangeljo aldarrikatzeko bere "defectum linguae" ura, ots euskerarik ez jakitea, eragozpen menderakaitza gertatzen zitzaielako sagaratu zuan diakono Bixente euskaldun ueszitarra, adiskide zituan gurasoen seme eta bere usteon osokoa zan diakono berri onen bidez Kristo'ren dotriña bere elizbarruti txit zabaleko euskaldunen artean gero ta geiago ta sakonago zabaldu zedin.

Ederki bete zuan noski Bixente'k bere eginkizuna. Orixe adierazten digula bait dirudi euskaldunek antziñatik izan dioten eraspén aundiak. Batez ere iparraldekoek. Gaur arte gorde bait diote gure Euzkadi onen iparraldean, antziñako euskaldunek bereiziki eskertu nai zituzten Doneei ezarri o; zieten oorezko izengoitia, eta zintzo gorde ere, asko maite zituztenentzat asmatutako izenaldaketa goxoa: Orrela IONDONi BIXINTXO esan o; zaio an ezтики, Balentzi'n martiri jI zan Zalduba'ko Diakono Ueszitarrari.

Gauza bera egin zioten gure asabek Fructuoso Doneari. III mendean, Fructuoso, Tarragona'ko Goigotzala zan. Tarragona'ko "Metropolita", antziñate artako izkeran. Bere "eliz-probintzj"aren barruan zeukan itxasotik itxasora ego Euskalerrri Zar guztia. Naitanaiez, ebangelizaketa-lan aundia egiña izanen zan euskaldunen artean. Oroipen ederra gorde bait diote euskaldunek, oorezko izengoitia eman ez eta bere izena kuttunki laburtuz; IONDONI MURTUX esaten diote bá oraindik gure jparraldekoek.

Orixe bera egin zioten Tolosa akitaniarreko Donesaturnino'ri. londoni Murtux bezala, III mendekoa izan zan Saturnino, eta londoni Murtux Tarragona'n bezala, Tolosa'n goigotzaia, eta, Tolosa'ko bere gotzaiaulkitik, itxasotik itxasora, Euskalerrri Zar Zabala aren iparralde osoko metropolita. Ta, orregaitik, seguruaski, euskaldunen artean lan ederrik aski egiña.

Kondairek, Iruña'ra etorrita, an, Baskoien artean, Donefermiñ'en gurasoak kristautu zituala dioskute.

Orra bá: Donefermiñ'en kondaira, mamirik gabeko olertikeri utsa iduritzen zaidan bezala, naiz edestia izatera iritxi ez, mami geiagokoa iduritzen zait Donesaturnino erdi-euskalduna zan Tolosa'tik Akitani euskalduna-zear, Auñamendia igarota, Iruña euskaldunera etorri zalako kondaira.

Fernando "Katolikoak" Naparroa indarrez zanpatu zuan arte, Naparroa'ko Baskoiek iparraldeko Erriekin askoz arremán geiago izan bait zuten egoaldekoekin baiño. Egoaldea etsaia zuten. Beti ere noiz irentsiko zai zeukaten erentsugea, azkenean Fernando "katolikoak" gezurra ta gezurraren gaiñean jdar-keria erabilliz, erabat eta jbetirako? irentsi aal izan zjtuán arte.

Eskertsu gelditu zitzaizkion beintzat euskaldunak Tolosa'ko Metropolitari. Gaur bertan, oraindik, IONDONI XATORDI esaten bait diote.

Martin Donea dugu, euskaldunek bearbada geien maite izan duten Donea. Turena'n lekaide, eta gero bertako gotzai, mixiolari aundia izan zan Donemartin, bai bere ekitez, eta baita mixioketara bidali oi zituan bere lekaideen bitartez ere. Eta Turena, Euskalerrri Zar eta edatsu artatik ain urrun ez zegoalako, iritxi bide zan bere besoa Euskal-lurralderaiño.

Ori, beintzat adierazten digutela dirudi, euskaldunek ematen dioten izenak: IONDONI MARTTI, eta Euskalerra osoan bere goratarrez jaso dizkioten eundaka ta eundaka eliz, baseliz, eta eliz-barrunbeetako aldareek. Gure 17 larruki auetatik ere 10'ek aipatzen dute Martiñ'en izena, eta baita bein baiño geiagotan ere batzuek.

Iperbole aundiegirik egiteke esan dezakegu IX mendeko Autrigoni arek bere zoko guztietan londoni Martti'ren izeneko eliz, baseliz edo lekaidetxe bat bazuala.

Eta londoni Martti'renganako eraspén ori ez zuten Konpostela'rako erromesek ekarri. Erromesketa ura, geroagokoa izan zan: batez ere XI ta XII garren nendeean izan zuan bere aro gurena. Larruki auek, ordea, VIII eta IX mendeetakoak dira.

Arrera kuttun berdiña izan zuan Euskalerrian, Kristaudiko Protomartir edo Lenen Martiriak ere. Agian orretxegaitik eman bai zaio, Euskaldunek maitasun berezi baten adigarria izan duten deikera: IONDONI EXTEBE.

Bost oiek bakarrik dira Euskaldunen artean orrelako omenketa biotzkoa merezi izan duten Doneak. Eta, ez. Ez, noski. Ez. Naiz Bisigoten Donetegan agertu, Done oien jzenak ez ziran gure larrukiotan ikusi ditugun errietara Bisigotiarrengandik etorri. Emen zueden seguruaski, Bisigotiarrek gure mugetara urbildu baiño len, eta geienak, adibidez londoni Bixintxo eta londoni Murtux izan ezik, iparraldetik etorriak.

Orrela, Done oien iparraldetik etorrerak, VI eta VIII mendeetako Bazeta naparrak eta Aldayeta arabarrak erakusten digutena sendotzera eldu zaigula ematen du: Bisigotiarren aroan, Euskaldunen arremanak egoaldearekin ez baiña iparraldearekin askoz eta askoz sendoagoak izan zirala: Egoa, gureganako kultur-bidea ez baiña, gure aurkarako borrokabide garratza izan zala.

Bada beste Done bat ere, III mendekoa, Euskalerrian, "londoni" aiek bezala, era senidetsu berdiñez artua izan zana, eta gure bi larrukitan agertzen dana: Zipriano Kartago'ko goigotzaia: Bardulitarrek, ez "londoni" ez "Done" aurreizenik gabe, xumeki, ZIPIRIO esan ziotena, eta, orregaitik, Lekuona'tar Imanol'en iritziz, emen, aipatu ditugun beste oiek baiño agian leenago ezagutua izan zana, edo, beintzat, beste oiek baiño deikera zaarragoa gorde duana.

Bai bait du oraindik Gipuzkoa'ko Tolosa'ren alboan baselizatxo baten aztarna, eta bertan omendutako Doneari, beste izengoitirik gabe soilki Zipirio esaten bait zaio. Zergaitik ote, Kartago'ko Zipriano ain urrutikoa izanik? Egia da III mendean Sarkalde guztian itzal aundia izan zuala eta bere gutunen bidez lan ederra ta garrantzitsua egin zuala Galietan eta Ispanietan, baiñan Euskalerrian zerbait egin zuanik ez dakigu.

Alatagutziz, esanik utzi dugu Zipirio ez dala Bisigotiarren Donea, kristaudi osokoa baizik, eta beste iñon baiño geiago, ez dakigu zergaitik, euskaldun bardulitarren artean zaletasun goxo bereiziz maitatua.

Baditugu zerrendan beste done batzuk ere, idazlan onen bidez lortu nai dugun elburarako baliorik gabeak diralarik zerrenda ortatik kendu bear ditugunak: Euskalerra zar artan jaiotakoak edo Euskalerrian ildakoak ainzuzen, beroien ezauntza ere, ez bait zitzaigun Bisigotiarrengandik iritxi:

EMETERIO ta ZELEDONIO. III mendearen azken aldera Dezio'k gudaroztearen barruan kristauen aurka piztutako zigorketakoan gudaroztetik jaurtiak eta Kalagurri'n martiri eraillak. Baskoiak ote ziran? Baietz dirudj. Izugarria izan bait zan kalagurritarrengandik jaso zuten eraspéna. Esan dugu Prudentzio'k abes-

tu zituala, baiñan aren abesketarik gabe ere, naikoa genduke bere erritarren aldetiko eraspen miresgarri ori, berenganako eraspena Bisigotiarrengandik ez zitzaigula etorri jakiteko.

FELIZES. Bi Done izan daitezke Autrigoni'ko larruki auek izen orren bidez adierazi dezaizkigutenak: bat Prudentzio'k abestu zuan Gerona'ko martiri ura; euskalduna agian; ura il zutenean, naiz bearbada Gerona bera un elebiduna izan, aren lurraldeko jendeak ugari, agian, euskaldunak izango bait ziran oraindik.

Bestea, ziurki euskalduna. Berondarra, edo Autrigoitarra. Bilibio malkararren buruan bakartasunean lekaide bizitua, eta an Donemillan'en lekaidetza-irakasle izana. San FELIZES esaten diote oraindik errioxarrek eta Bilibio-muiñoan gordetzen diote bere baselizatxo polita.

Aurkezpen au dagio "Bibliotheca Sanctorum" italiarrak: "Felice, eremita a Bilibio, vjisse (bizitu zan) nel secolo V, fu maestro spirituale de S. Emiliano (in Spagna S. Mjllán). S. Braulio vescovo di Saragossa le dice (esaten dio) "vir sanctissimus".

BiXENTE ta LETO. Bixente Zalduba'ko djakonoaz gaiñera beste Donebixente bat badaimagute Doneleto'rekin batera gure larruki auetako bik: "Bixente eta Leto": beti alkarrekin aipatzen djan Doneak. Kondairako gizakumeak, edestikoak baiño geiago. Ezer gutxi dakigu beraiei-buruz. Ez dakigu ziur gizakume auek ezur eta mamizkoak izan ziran ere. Baietz dirudi. Baiñan nonbaitekoak izatekotan Euskalerrikoak izan zirala, ori beintzat badakigu. Bearnokoak, seguruaski.

NOLA'ko PAULINO: Bordeletarra, jaiotzez. Beraz, arresien barruan euskaldun ugari izanen zuan urikoa. Odolez, italiarra. Eta oldozkeraz, oso-osoa erromatarra. Sendi arras aberats baten semea, senatore izan ondorean, dana utzita, Teresia bere emaztearekin, lekaidetzara jo zuan. Bartzelona'n aurrena. Napoles uriburu duan Kanpania'ko Nola urian gero. Uri ortara joan bait zan, an omentzaen zan Donefelix martiriaganako eraspenak eramanda. Eta bertako gotzai izanez amaitu zuan bizia. Olerkari bezala, aski baldar mintzatu zitzaigun Euskalerriaz.

Ez noski, ez. Done guzti oien ezauntza ez zan onera Bisigotiarrengandik etorri. Izatekotan, emendik joango zan Bisigotiarrengana.

Gure zerrendan izendatu ditugun Doneetatik 11 gelditzen zaizkigu oraindik aztertzeke. Eta, Bisigotiarren santutegian agertzen diranlako, eta, dakigunez beintzat Euskalerriarekin zer-ikusirik izan ez zutelako, merezi dute ikerketa bereizia. Ona Done oien izenak:

ADRIAN: 14 ospatzen ditu Elizak izen ortakoak. Danak Sortaldetarrak, siziliarbat izan ezik.

BABILA: Teofilo'rekin batera aipatzen dan Donea. Zesarea'ko martiriak biak.

DOROTEA: 2 Done. Ejito'ko Aleksandri'koak biak.

EUGENI: 6. Bat Kordoba'koa, baiñan X mendean bizitu zana. Beraz, VIII eta IX mendekoak diran gure larruki auetarako balio ez duana. Beste bat erromatekoan Arles'en martiri erailla izan zana. Aries, ez zegoan Euskalerrri Zar eta Zabal artatik oso-osoa urruti, eta erromatarrek bertako jendeari entzun zioten eraz, Arelate zuan izena. Nik ez dut esango izen ori, Arelate, euskalduna danik, baiñan euskal-doiñu nabarmeneko dala, bai.

EUFEMI: 9: Auetatik ere, bat, Arelate edo Arlesikoa. Bada españiar bat ere;

Orentse'ko neskato artzai bat. Baiñan XI mendekoa. Gure larrukiok baiño bi mendez geroagokoa.

FABIO. 3 martiri, izen ontakoak. Ezagunena, "Vexiliferus" edo "Alferez" mauritar bat.

ERROMAN: 23 dira izen ontako Doneak; bat, ordea —guri geienik ajola zai-guna—, erromatean Gerona'ko martir izana. Beraz, euskalduna izan zitekeana.

PELAJIO, espainiarren Pelayo: Iru dira Eliz Orokorrean izen ortako Doneak. Oietako bat —eta Arsenio ta Silbano bere bi lagunak—, euskaldunak seguruas-ki; Arlantzako mendietan, gaur Logroño, Sori eta Borgos'en mugak alkartzen diran tokian aurkitzen dan Urbion-Aitzaren inguruko eremuetan lekaide izan-nak: Autrigoitarrak beraz, larruki auek aipatzen dituzten lurraldeetatik ez ain urrutikoak. 912'garren urtea baiño lenago il ornen ziran. Goizegi, 863'ko larruki ontan aipatua izateko. Pelaji ori izan ezik, nor ote dan bá larrukiak aipatua? Eliz Orokorren donetegiko beste bi aietako bat: Seguruaski Sortaldean Laodi-zea'ko gotzaia izan zana.

JULIANO eta BASILISE: Senar emazteak. Diokleziano'k piztutako zigorke-ta-aroko martiriak. Sortaldetarrak izanik, ez Espaini'rekin ez Bisigotekin zer-iku-sirik izan ez zutenak. Eliz Osoko Doneak.

JUSTO: Bi larruki dira izen ori ematen digutenak. 26 Done izan ditu Elizak izen ortakoak, eta oietatik bi, Euskalerriarekin loturarik izan zutenak edo izan zezaketanak: bat, erromatekoan Gerona'ko martiria, agian euskalduna, beraz; bestea, Euskalerra Zar artan, VI mendean, Urgel'eko gotzai izan zitzaiguna: Justo Urgel'go gotzaia: bere garaiean aski izen aundiko gizona; Bibliaren Ijbu-ruetako bati-buruz, ots, "Abestjen Abestia" deritzan liburuari-buruz idazlan bat argitara eman zuana, eta Sebilla'ko Isidoro Doneak, bere "Gizon Aipagarri"en liburuan azaltzen duana. Jeronimo Doneak ere badamaigu bere "Gizon Bikai-ñak" izeneko liburu ospetsuan, Justo Urgel euskalduneko gotzaiaren berri, baiñan ez dio aren idazkiari goratzarre aundiegirik egiten.

Bada Euskalerriarekin alkartu daitekean beste Justo bat ere. Au ordea bete-betean kondairazko pertsona. Justo printzipe ¿euskalduna?

Akitani'ko Tolosa'ren inguruko lurralde bateko errege jentil baten semeak ornen ziran Justo, Artemio eta Onesta: gero, bataiatu-rik, martiriotza jasan zutenak. Tolosa, Garona ibaiean dago. Araxeraíño iristen zan Euskalerra. Eus-kaldunak ote ziran errege jentil ura eta bere iru seme alaba martiriak? Galde orrek ez du erantzunik merezi. Errege ura ta erregekume aiek kondairako iza-kiak besterik ez bait dira.

Done oiek danak ez dira Done "Bisigotak". Eliz Orokorren Doneak dira; Galietan ere eraspen aundiz omendu izan ziranak.

Eta Toledo'ko Erreiñu Bisigotaren aroko VI eta VII mende aietan gure Eus-kalerra Zaar ura Galietan Ispanietan baiño zabalagoa zalako eta VI eta VII men-de aietan gure Asaben arremanak Iparraldearekin egoaldearekin baiño estua-goak eta ugariagoak izan ziralako, uts egiteko kezka geiegi-rik gabe jokatu dai-teke, Eliz Orokorren Done oiek egoaldetik ez, iparraldetik baizik, etorri zi-tzajzkgula. Apustu ori gure pelotalekuetara eramango ba'litz, "milla bosteuni" irtengo litzake dirua.

¿Gura larruki auek, ordea, austrigoiak dirala?, eta Austrigonia Galietatik urruti zegoala? Bai noski. Ez ordea Bazeta'tik ain urruti. Eta, askoz gutxiago, Alda-yeta'tik.

* * *

Alare, gelditzen zaizkigu LAU done, zalantzarik gabe Bisigotak diranak.

Oiek ez ziran noski Autrigoni'ra Iparretik iritxi. Zer esan? Ikus ditzagun 4 Done oiek banaka:

ILDEFONSO Españi'ko Bisigotek beren Erreiñuko uriburu izan zuten Toledo'ko goigotzaia. Au bai, au benebenetan dugu Done Bisigotiarra, ez da beintzat Eliz Orokorreko donetegian izen ortako beste Donerik agertzen.

Nola iritxi ote zan gugana Goigotzai aundi izena? Seguruaski Leonidik etorri zitzaigun, BIBERE Araba'ko lenen gotzaiak berak edo bere aiton-monek ekarrita. Bein bakarrik agertzen bai zaigu IX mendean Toledo'ko Goigotzai bikain izena. Eta ain zuzen Bibere'k eta bere senide ta aideek Okoizta'ko londoni Bixintxo'ren lekaidetxeari egindako emaitzen adigarri dan larrukian. Arras alkar-loturik dauzkagu, beraz, Bibere gotzaiaren eta ldefontso Deunaren izenak.

Ikus, larruki orren astapena: "Ego igitur senior Arroncius, et filius meus Tellus et dompno Bivere episcopo, et dompno Petro abba de Okoizta et dompno Alaquide presbiter et dompno Vitulus meo sobrino et dompna Obtavia mater de Dompno Bivere episcopo et filiis nostris (...) offerimus et donamus ad honorem Sancti Vincenti de Ocoizta et tibi abba domno (sic) Petro...".

Azter dezagun aapaldi ori:

– Emaile nagusia, Arrontzio Jauna da, Tello bere semearekin. Gero Bibere gotzaia, Alakide bereterra, Bitulo izeneko jaun bat, Obtavia Bitulo gotzaiaren ama eta beste "gure seme batzuk" aipatzen dira. Aipatzen da, emailleean artean, Kepa Okoizta'ko abata, ere. Au ordea, birridazleren baten erruz toki ortara gaizki sartua; Kepa abata, emaille ez baiña, emaitzen aertzaille izan bait zan. Ori bere esan bera da noski beste "filiis nostris" edo "gure seme" aietaz: okerkeriren baten erruz aurkitzen dirala zerrenda ortan. Bestela, ¿flore seme ziran?

¿Oktabi'ren seme eta, beraz, Bibere gotzaiaren anaiak? ablatibu eran daude bá, bai Bibere gotzaia eta baita "seme aiek" ere. Altagutziz, ez dirudj Obtabi'ren seme ziranik, eta orregaitik sartu du Ubieto'k "koma" edo kakotx bat "Bivere episco" et "filiis nostris"en artean, naiz larrukian bertan orrelako kakotxik egon ez.

¿Arrontzio'ren semeak? Bañan orrela izan ba'litz seme oien izenak emanen zituan Arrontziuo'k, beste arena, Tello'rena, eman zuan bezala.

¿Obtabi ta Arrontzio'ren semeak? "nostris", euskerazko "gure" bezala, "bat baiño geiago"ren adierazle bait da! Orrela izatekotan ordea ez zan Arrontzio, Obtabi emazte zuala esan gabe geldituko, eta arro jakiñeraziko zigun Bibere gotzaia bere semea zala.

Emaile aiak danak sendi batekoak ziran ezpairik gabe, baiñan, ikusi duzunez, beren arteko aidetasunik ezin agertu izan dugu. Larrukian argi dagoan gauza, auxe da: Oso-oso aberatsak zirala, eta "aberastasun ura, Leon'dik etorri ziran aiton-amonengadik jasoa" zutela: "histas erencias de nostros avus habemus de Legione venerunt ibi".

"Ibi": Nora? Estabellu, gaur Estabillo deritzan Araba'ko errira, erri ontan bait zituzten ontasunik mardulenak: "in villa Stabellu".

Leon'en egonak, baiñan euskaldunak. Ori adierazten du Araba'n alako aberastasun aundien jabe izateak. Noiz joan ote ziran Leon'era? Asturietatik atzerrira igesi, babes-billa Arabara etorri zan II Alfontso, ostera Asturietara itzuli zanean? Araba'ko jende geiago ere joan ornen zan bá errege arekin. Izan ere euskotarra zan ura, Muña bere amaren aldetik; eta agian baita euskalduna

ere, ama ezpairik gabe euskalduna zualarik eta bera ere VIII medean Araba'n bizitu zalarik. Mintzatuak gera, "Euskerazaintza"n, Muña erregiñaz, I Froila (757-768) Asturietako erregeak Euskalerraren aurkako gudaldi batean katigu arrapatu zuan eta gero bere emazte egin zuan neskatil euskaldunaz. Gure larrukiko gizakume auek..., ¿Muña'ren aideak ote ziran?

Leon, ordea, Arabitarrena zan oranidik 842'an, II Alfontso Asturietako errege Muña'ren semea il zanean. 14 urte geroago, 856'ean, izan zan I Ordoño'k Asturietako erreñuarentzat irabazia, baiñan 871'an, gure larruki onen urtean, nortasunik gabeko erri koxkor bat besterik ez zan oraindik. Urrengo mendea ongi sartu arte, ez bait zuan, arrezkero izanen zuan garrantzirik irabazi. II Ordoño (914-924) izan zan, garrantzi ori ematen asi zitzaion erregea.

¿Izenen nasketa bat, "Leonigo Erreñuaren" erta "Asturietako Erreñuaren" izenen nasketa bat ote dago, edozein moduz ere aski naasia dan gure larruki ontan? Izan ere, bereiziki XII mendeaz gero eta Leonigo Erreñuan, eta Leon'en bertan seguruaski, izan bait ziran larruki auek berr-idatzlak.

Danadala, —871'ean "Leonigo Erreñua"z mintzatzea ez bait da oraindik zillegi—, Asturietako Erreñuan izan zuten gure larrukian agetzen zaizkigun gizakume oiek ldefontso gotzai toledotar ospetsu aren ezaguera; bearbada irakuri ere zuten aren liburu ederretakoren bat; eta, beren Euskalerrira itzuli ziranean, ez zuten aren izenik larruki ontan aipatzeke azturik laga nai izan.

KIRIKO: Esan berri dugunarekin ez zaigu ordea, Donildefontso'ren auzia erabat konpondurik gelditzen, ura 657'an ilda, Toledoko goigotzaiaulkian aren ondorengoa izan zan Kiriko'ren izena ere bai bait damaigu Kukulla'ko beste larruki batek. 871'koa zan Bibere gotzaiaiaaren eta bere aideen larruki ura. Urrengo urtekoa da berriz beste au, 872'koa, dirudianez beintzat, eta 871'ko arekin zer ikusirik ez duana. An aipatu ere egiten ez diran beste iru elizgizon bait dira 872'ko larruki onen idazleak: Paul abata, Jon bereterra, eta Nuño ¿diakonoa?

Nondik eta noiz eta nola sartu ote zitzaigun Kiriko Doneaganako jaiera?

JUSTE ta ERRUFINE. Sebilla'ko neskatillak. IV mendean martiri eraillak. Jentillen jaialdi batean, Adonis sasijainkoari omen egitea ukatu ziotelako izan ziran eraillak. Kiriko'ri-buruz egin dugun gade bera egin dezakegu bi neskatx done betikatar auei-buruz.

Nondik etorri ote zitzaigun bá Euskalerrira, LAU done bisigotiar oien ezauntza?

ldefontso Deunari aurki aal izan diogu etorbide aski ziurra. Baiñan, alare beste IRU gelditzen zaizkigu etorbide egoki baten zai: Juste ta Errufine eta Kiriko.

Eta Juste ta Errufine'ren izenak, beti alkarrekin idazkietan aipatzen eta aldareetan omentzen diralako, done-izen bikoitz bat bezala artzen baditugu ere, or dauzkagu, oraindik bi done-izen, JUSTE-ERRUFINE eta KIRIKO, larruki auetarako sarrera noiz eta nondik billatu aal izan zuten aztertzeke.

Nondik bá? Eta noiz?

— ¿Bisigotengandik, VI, VII mendeetan, eta VIII'aren lenen urteetan? Ez. Aundia izan zan, katoliko egin ziran ezkerero, Españi'ko Bisigoten kultura, eta bizkorra aien erlijiotasuna; baiñan Euskaldunen eta Bisigoten artean ez zan gudua ta gudua besterik gertatu. Batez ere, Bisigotak arianikeria lagata katoli-

ko biurtu ziranez gero! Egunetik egunera ari zaigu argiago azaltzen bisigotek ez zutela Euskalerrian kulturari-buruzko eraginmenik izan.

—¿Españi musulmaneko Mozarabeengandik VIII eta IX mendeetan? Eztare. Ikusi dugun lez, VIII eta IX mende oietan mozarabitasuna bere nortasuna lortu gabe aurkitzen zan oraindik.

—¿Asturietako Erreiñutik? Bai, noski, ezpairik gabe. Zubi bat, erlijiozko zubia gaiñera, izan bait zan aldi aielan euskaldunen eta asturitarren artean: Balpuesta'ko gotzaigoa.

Balpuesta, lateraz "Vallis Composita" eta, izena laburtuz "Vallis Posita", Araba'ren sarkaldean zegoan: gaur-egun, Araba'ko Gobiaran'en Burgos'ko Pro-bintziak sartzen duan adar luze estuaren mutur-muturrean.

Balpuesta'ko Gotzaigo ori, erdi-euskotarra eta seguruaski euskaldun osoa zan errege asturiar batek sortu zuan IX mendearen asieran, 804'garren urtean: 11 Alfontso'k. Muña erregin euskaldun aren semeak.

Zubi ori izan zuten sarbide bi done-izen Bisigotiar oiek, nere ustez beintzat.

Izango dugu "zubi" orren garrantzia zeatzago ezagutzeko adiontasuna. Kukulla'ko IX mendeko larrukien azterketa amaitu dugunez gero, bereala Balpuesta'koak ere aztertzen asteko bai bait dut asmoa.

Latiegi`tar Bixente

